

CDA moet vitale samenleving uit handen van instrumentalisten redden

De brede politieke herontdekking van de samenleving wordt vooral ingegeven door pragmatische overwegingen zoals de financiële onhoudbaarheid van de verzorgingsstaat. De christendemocratie heeft haar visie op een samenleving met eigen taken en verantwoordelijkheden verinnerlijkt en is daarom de politieke stroming bij uitstek die de vitale samenleving moet beschermen tegen de instrumentalisten die voor hun eigen politieke voordeel de samenleving aan het werk willen zetten.

.....
door *Rien Fraanje*
.....

De auteur is lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

VRAAG EEN GEMIDDELDE CDA'ER WAT ZIJN PARTIJ onderscheidt van andere partijen en negen van de tien christendemocraten antwoorden: 'De samenleving.' En terecht, want geen enkele politieke stroming heeft zo nadrukkelijk oog voor de potentie van mensen en hun gemeenschappen als de christendemocratie. Daar waar het liberalisme vooral de vrijheid van het individu nastreeft en daar een heilig geloof in de markt aan koppelt, en waar de sociaaldemocratie met name de overheid als het instrument ziet om maatschappelijke vraagstukken te verhelpen, beziet de christendemocratie eerst of mensen en hun sociale verbanden zelf tot een oplossing kunnen komen.

Inmiddels hebben andere partijen de samenleving echter herontdekt. Met de barre omstandigheden van de overheidsfinanciën in het achterhoofd zingen nu ook liberalen en sociaaldemocraten de lof van burgers die

meer zelf doen. Het discours is wellicht anders – vanuit het verheffings-ideaal van de sociaaldemocratie spreekt deze politieke richting over het aanboren van ‘de eigen kracht van bewoners’, en het liberalisme heeft het over ‘de verantwoordelijkheid van het individu’ en de vrijheid die ervoor nodig is om burgers hun verantwoordelijkheid te laten nemen – maar de uitkomst is uiteindelijk dezelfde: mensen moeten meer zelf gaan doen, om zo bij te dragen aan de bezuinigingen van de overheid.

Laat het CDA zich de kaas van het brood eten?

GESPREIDE VERANTWOORDELIJKHEID

De eigenheid van de samenleving is een essentieel onderdeel van het christendemocratische gedachtegoed. Het CDA heeft dat bij zijn oprichting gevat in het beginsel van de gespreide verantwoordelijkheid. De Commissie Hertaling Uitgangspunten vatte dit uitgangspunt vorig jaar nog treffend samen: ‘Voor het CDA begint politiek met de erkenning van maatschappelijk initiatief.’¹

De wortels van dit uitgangspunt liggen in de protestantse leer van de ‘sovereiniteit in eigen kring’ en het katholieke subsidiariteitsbeginsel. Aan beide begrippen ligt een verschillende maatschappijvisie ten grondslag. Toen hij het soevereiniteitsbegrip muntte, ging Abraham Kuyper uit van horizontale verhoudingen in de samenleving. De overheid staat volgens hem hiërarchisch niet boven de kringen waarbinnen mensen werken, leren, hun geloof beleven en recreëren, zoals het gezin, de kerk of de vereniging. Iedere kring heeft zijn eigen taak en verantwoordelijkheid, en mag daarmee niet interveniëren in een andere kring. Ook de staat heeft volgens Kuyper de nevenschiktheid en de soevereine rol en taak van de maatschappelijke kringen te erkennen. Het katholieke subsidiariteitsbeginsel gaat daarentegen uit van een verticaal opgebouwde samenleving, waarbij wel geldt dat taken en bevoegdheden zo dicht mogelijk bij mensen zelf, dus laag in de hiërarchie, moeten worden belegd.

Het startpunt is dus anders, maar in zijn politieke uitwerking lijkt dat geen consequenties te hebben, zo stelt Woldring in zijn studie naar de politieke filosofie van de christendemocratie. ‘Subsidiariteit vooronderstelt dat individuele mensen primair verantwoordelijk zijn voor hun handelingen, dat samenlevingsverbanden hun eigen zaken behoren te regelen en dat de staat vervolgens eventueel helpend kan optreden’, aldus Woldring.² Hij laat zien dat de vroegere katholieke voorman Schaepman deze opvatting over maatschappelijke ordening verdedigde met een beroep op de soevereiniteit in eigen kring.

De idee van soevereiniteit in eigen kring en het subsidiariteitsbegin-

sel zijn gefundeerd in de overtuiging dat mensen ten volle tot hun recht komen als zij verantwoordelijkheid nemen voor hun leven en de gemeenschappen waarvan zij deel uitmaken.³ Daarbij komt dat christendemocraten menen dat veel zaken in de publieke ruimte beter en effectiever door mensen en hun verbanden kunnen worden verzorgd dan door overheidsorganisaties of marktpartijen.⁴

EEN INSTRUMENTELE BLIK

Terwijl de christendemocratie haar visie op een samenleving met zijn eigen taken en verantwoordelijkheden heeft verinnerlijkt, wordt de brede politieke herontdekking van de samenleving vooral ingegeven door ener-

De brede politieke herontdekking van de samenleving is vooral ingegeven door pragmatische overwegingen

zijds meer pragmatische overwegingen, zoals 'de financiële onhoudbaarheid van de verzorgingsstaat, versterkt door de actuele economische crisis, die de overheid tot hervormen dwingt', en anderzijds meer ideologische drijfveren, door de veronderstelde 'morele crisis van

een burger die zijn plaats in de samenleving niet meer zou kennen'.⁵ Deze instrumentele blik heeft gevolgen voor de wijze waarop de overheid burgers benadert in haar poging om hen te activeren.

In de eerste plaats betogen veel politici dat burgers *meer* eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. In die formulering zit de impliciete veronderstelling dat zij dat nog onvoldoende doen. Die veronderstelling is ronduit onterecht. Nederland mag zich gelukkig prijzen met zeer actieve en betrokken burgers. De studie *De sociale staat van Nederland* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) laat elke twee jaar zien dat Nederland daarin met Denemarken en Noorwegen internationaal vooroploopt: nergens hebben mensen zo veel sociale contacten en zijn zij zo vaak lid van één of meerdere organisaties. Bovendien blijkt dat in Nederland 'uitzonderlijk veel' vrijwilligerswerk wordt verricht.⁶ Dat was vroeger al zo en dat blijkt – ondanks de onheilstijdingen van pessimisten – niet veranderd.

Politici en bestuurders die om nieuwe burgers vragen omdat zij te weinig betrokken zouden zijn of onvoldoende hun verantwoordelijkheid nemen, beseffen niet dat de Nederlandse samenleving bestaat uit mensen die actief willen zijn voor buurt, wijk of vereniging. De gedroomde burger bestaat en hij woont in Nederland. Kortom, de samenleving hoeft niet ge-revitaliseerd; de vitale samenleving – te omschrijven als een samenleving waarin mensen zich zonder concrete tegenprestatie willen inzetten voor

hun medemensen, buurt, vereniging, gemeente, de natuur of een ander ideaal – bestaat in Nederland al.

Daarbij is het wel belangrijk oog te hebben voor de verandering die is opgetreden in de wijze waarop mensen actief willen zijn. Ook in Nederland winnen – conform de theorie van Robert Putnam in *Bowling alone* – kleinschalige, losse en informele groepen aan belang, wat ten koste gaat van de geformaliseerde organisaties. Zoals Putnam opmerkte dat meer mensen dan ooit geregeld de bowlingbaan weten te vinden, maar dat tegelijkertijd steeds minder mensen lid zijn van een bowlingvereniging, zo ziet ook het SCP dat mensen vaker hardlopen met een groepje liefhebbers, zonder lid te worden van een vereniging.⁷ Dat vertaalt zich ook in de wijze waarop mensen zich willen inzetten: liever een tijdelijk concreet project, dan voor vier jaar verbonden zijn aan de functie van penningmeester.

De instrumentele kijk op de samenleving heeft in de tweede plaats tot gevolg dat politiek en bestuur wel met de mond belijden dat zij burgers graag meer eigen verantwoordelijkheid zien nemen, maar dat zij mensen en hun verbanden in de praktijk niet of nauwelijks de ruimte geven om zelf invloed uit te oefenen op hoe zij dat doen. Het is de belangrijkste conclusie van het SCP in de recentste uitgave van die andere tweejaarlijkse studie, die in de even jaren onder de noemer van ‘Sociaal en Cultureel Rapport’ verschijnt. De onderzoekers van het SCP laten daarin zien hoe de overheid de ontmanteling van de verzorgingsstaat en de daarmee dreigende vermindering van de welvaart voor groepen burgers probeert te dempen door burgers op tal van terreinen meer zelf te laten doen. Daarbij houdt de overheid de regie strak in handen: ‘De overheid stelt de doelen en ziet toe op de verwezenlijking ervan. Hierbij passen niet de individuele vrijheden van een liberaal stelsel, wel de verantwoordelijkheid voor individuele keuzes. En niet de ruimhartige universele aanspraken van een sociaaldemocratisch stelsel, maar wel het principe van solidariteit.’⁸ Daarbij is voorzien ‘in een sterke overheid om burgers te sturen, te corrigeren en randvoorwaarden te realiseren. (...) De burger moet meer zelf doen, maar heeft meestal niet meer te vertellen.’⁹

Het SCP duidt die ontbrekende vrijheid in het genoemde Sociaal en Cultureel Rapport niet per se negatief. Burgers blijken namelijk bang voor de ongecontroleerde vrijheden van hun medeburgers en de onderlinge conflicten die daarover kunnen ontstaan. Zij zien daarom een rol voor de overheid weggelegd om de maatschappelijke initiatieven in goede banen te leiden.¹⁰

Dat is enigszins in tegenspraak met de conclusie van SCP-onderzoekers Josje den Ridder en Paul Dekker in dezelfde studie, namelijk dat mensen de idee van meer eigen verantwoordelijkheid juist steunen omdat zij ver-

wachten dat die samengaat met meer keuzevrijheid en inspraak en minder overheidsbemoeienis en bureaucratie. Daarin komen zij nu dus bedrogen uit. Bovendien laten Den Ridder en Dekker zien dat er ook argwaan bestaat: is de grotere politieke nadruk op eigen verantwoordelijkheid een verkapte poging om bezuinigingen erdoorheen te rommelen, of toch een middel om de burger te bevrijden van een betuttelende overheid?¹¹

GEEN VERANTWOORDELIJKHEID ZONDER ZEGGENSCHAP

In antwoord op de scepsis en mogelijk teleurgestelde verwachtingen heeft de Raad voor het openbaar bestuur (Rob) in zijn advies *Loslaten in vertrouwen* onlangs benadrukt dat de manier waarop de overheid burgers bij de publieke zaak betreft cruciaal is voor hun motivatie: ‘De eerste en belangrijkste motivatie voor het ruimte geven aan een vitale samenleving moet (...) de erkenning (zijn) dat politiek en bestuur de kennis en ervaring van burgers nodig hebben om maatschappelijke doelstellingen te bereiken.’

Vervolgens stelt de Rob dat verantwoordelijkheid niet zozeer samen hoeft te gaan met meer vrijheid, als wel met meer invloed: ‘Met het overdragen van taken aan de samenleving, dient de politiek ook zeggenschap over te dragen. Mensen en hun sociale verbanden behoren meer invloed te krijgen, zeker op de taken waarvoor zij zich zelf inzetten. Burgerschap staat niet los van eigenaarschap. Het loslaten van publieke taken door de overheid gaat slecht samen met een overheid die tegelijk ruimte wil houden om zelf te sturen.’

En ja, als je mensen verantwoordelijkheden geeft, kan het een kant opgaan die politiek en bestuur wellicht onwenselijk vinden: ‘Wanneer de overheid een taak loslaat, dan dient zij ook te accepteren dat de mensen of organisaties die de taak eventueel overnemen dat op een andere manier kunnen doen dan gewenst of verwacht. Het is zelfs mogelijk dat de uitvoering misloopt of strandt. Loslaten betekent ook helemaal loslaten, en dus niet interveniëren als de uitkomsten of effecten daarvan je niet bevallen.’¹²

Een instrumentele visie op de samenleving moedigt niet aan om meer eigen verantwoordelijkheid te koppelen aan meer zeggenschap. Het overdragen van taken aan de samenleving is dan immers ingegeven door het eigen politieke belang van gezonde overheidsfinanciën of ‘betere’ burgers, en komt niet voort uit een coherente en consistente visie op de samenleving. Een dergelijke opstelling is uiterst improductief. Met hun pleidooien voor burgers die *meer* verantwoordelijkheid nemen, bewegen politiek en bestuur tegen de maatschappelijke realiteit in, terwijl ze juist kunnen meebewegen op de grote bereidwilligheid die in onze vitale samenleving aanwezig is.

DE VITALE SAMENLEVING IS VAN DE CHRISTENDEMOCRATIE

Die aanwezige gedrevenheid kan inmiddels niemand meer zijn ontgaan. Kranten, tijdschriften en journalistieke tv-programma's als *Teegenlicht* berichten over mensen die het openbare groen met elkaar beheren, het zwembad van de gemeente overnemen om het vervolgens met tientallen vrijwilligers draaiende te houden, samen lokaal hun eigen energie opwekken, en de onpersoonlijke en dure thuiszorgorganisatie aan de dijk zetten om die vervolgens te vervangen door een zelf opgerichte coöperatie waarin zowel cliënten als ook de zorgverlener deelnemer zijn. Dit zijn allemaal voorbeelden van het christendemocratische gedachtegoed in de praktijk.

Het CDA is daarom de politieke partij bij uitstek die de vitale samenleving kan beschermen tegen de instrumentalisten die voor hun eigen voordeel de samenleving aan het werk willen zetten. Wat is nodig om de vitale samenleving de ruimte te geven? De klassieke leer luidt dat de overheid stuurt met de wortel (geld), de stok (regels) en de preek (communicatie). De mogelijkheden van het eerste sturingsinstrument zijn inmiddels drastisch ingeperkt, en de communis opinio is dat de tweede nog maar uiterst terughoudend moet worden ingezet. Als vanzelf drijft dan de laatste als belangrijkste naar boven. Communicatie wordt dus het belangrijkste sturingsinstrument, en dan niet meer in de vorm van een preek, want dat is eenrichtingsverkeer, maar als dialoog, en die werkt alleen als gelijkwaardigheid het uitgangspunt is.

Het horizontale uitgangspunt van de soevereiniteit in eigen kring werkt daarbij beter dan het verticale subsidiariteitsbeginsel. Die laatste kan de politiek er bij een al te eenzijdige uitleg van het beginsel toe verleiden te interveniëren als het niet gaat als gewenst of beoogd. Ruimte laten aan maatschappelijke initiatieven vergt de erkenning van nevenschikte verhoudingen van de overheid met mensen en hun gemeenschappen en verbanden.

Dat vraagt weer om politici die daadwerkelijk ruimte geven aan particulier initiatief, in plaats van politici die hechten aan hun formele macht

Voor het CDA begint politiek met de erkenning van maatschappelijk initiatief

en politieke primaat. Ze stellen zich voorwaardenscheppend en dienstbaar op en opereren in het besef dat politiek en bestuur niet zelf de hemel op aarde kunnen creëren, maar dat zij wel de randvoorwaarden kunnen scheppen, zodat mensen

zelf verantwoordelijkheid voor hun leven kunnen nemen.

Voor het CDA begint politiek met de erkenning van maatschappelijk initiatief. In onze vitale samenleving is dat initiatief in overvloed aanwezig;

het moet vooral meer ruimte krijgen. De partij die na twee verkiezingsnederlagen op zoek is naar zichzelf krijgt zomaar een actueel maatschappelijk thema in de schoot geworpen.

Noten

- 1 Commissie Hertaling Uitgangspunten, *Nieuwe woorden, nieuwe beelden*. Den Haag: CDA, 2012, p. 28.
- 2 H.E.S. Woldring, *Politieke filosofie van de christen-democratie*. Budel: Damon, 2003, p. 130.
- 3 Zie voor een beschrijving van het christendemocratische mensbeeld het w1-rapport *Mens, waar ben je?* *Een verkenning van het christendemocratische mensbeeld* (Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2011).
- 4 Vgl. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Op zoek naar de kracht van de samenleving*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2011.
- 5 Lonneke van Noije, Jedid-Jah Jonker, Vic Veldheer en Cok Vrooman, 'Verschuivende verantwoordelijkheden', in: Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije en Cok Vrooman (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* Den Haag: SCP, 2012, pp. 303-322, p. 317.
- 6 Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloïn en Evert Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011, pp. 185-207.
- 7 Bijl e.a. 2011, p. 205.
- 8 Van Noije e.a. 2012, pp. 317-318.
- 9 Van Noije e.a. 2012, p. 320.
- 10 Van Noije e.a. 2012, p. 320.
- 11 Josje den Ridder en Paul Dekker, 'De publieke opinie over eigen verantwoordelijkheid', in: Veldheer e.a. 2012, pp. 277-302, pp. 299-300.
- 12 Raad voor het openbaar bestuur, *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: Rob, 2012, p. 70.